

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.922.6-053.6:159.922.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/01>**Андрущенко Т.В.**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Боднар М.О.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті проаналізовані економічні та соціально-політичні трансформації, що відбуваються останніми роками в українському суспільстві, які спричинили виникнення нової політичної та соціально-психологічної реальності, однією з характерних ознак якої є трансформація національної свідомості в сучасних реаліях. Національну свідомість визначено як форму суспільної свідомості. Ключовим завданням національно-патріотичного виховання молоді є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. Питання формування національної самосвідомості стосується молоді як самостійної дієвої суспільної сили. Розуміння процесів формування національної самосвідомості у студентському періоді життя потребує ґрунтовних психологічних досліджень, зокрема виявлення її психологічних особливостей. Національна ідея формується на теоретичному рівні, а на державно-політичному відбувається процес кристалізації національних інтересів. Війна, яка наразі триває, теж є боротьбою за нашу національність та суверенність. Вона, посиливши вже наявні метаморфози, призвела також до якісно нових. Українці краще відчули свою особисту національну самоцінність, видозмінилася система ціннісних орієнтирів, відбулося переосмислення минулого. Майбутнє української держави великою мірою залежить від сформованої національної громадянської ідентичності молоді. Втрата громадянської ідентичності породжує серйозні проблеми, пов'язані із глибоким відчуженням суспільства від держави, відчуттям розпаду, нестабільності людського буття, навіть може створювати загрозу національній безпеці країни. Ідея значущості та необхідності національної самосвідомості як феномену повинна з'явитись у свідомості молоді від утворення індивідуальних значень та смислів в площині національного, а саме відчуттям поваги до представників своєї нації та почуттям гордості за свою націю.

Ключові слова: суспільство, молодь, національна самосвідомість, національна ідентичність, етнічна свідомість, суспільна свідомість, ментальність, національний менталітет, інтеграція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, гібридної війни та інформаційного тиску особливої актуальності набуває проблема формування національної свідомості молоді як одного з ключових чинників збереження ідентичності українського народу. Молодь – це не лише соціально активна група, що визначатиме майбутнє держави, а й найбільш вразлива до зовнішніх впливів категорія населення. Саме тому важливо дослідити психологічні особливості цього процесу, зокрема, як формується національна

ідентичність, які фактори впливають на її розвиток, та які механізми сприяють чи, навпаки, гальмують становлення патріотичного світогляду.

Молодь є активним агентом змін, і її ідентичність, цінності та переконання безпосередньо впливають на майбутнє країни. Проте, незважаючи на важливість цього процесу, існує низка психологічних факторів, які можуть заважати або, навпаки, сприяти формуванню національної свідомості. Попри наявність досліджень у галузі національного самовизначення, психологічний

аспект формування національної свідомості молодого покоління залишається недостатньо вивченим. Особливо актуальним є аналіз внутрішніх (мотиваційних, когнітивних, емоційних) та зовнішніх (соціальних, культурних, медійних) чинників, які взаємодіють у процесі національного самоствердження особистості.

Формування національної самосвідомості є важливим завданням, адже молодь виступає активною соціальною силою. У зв'язку з цим постає необхідність комплексного осмислення проблеми з урахуванням сучасних соціально-політичних викликів, освітніх стратегій та психологічних особливостей молоді в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження, присвячені формуванню національної свідомості молоді в Україні, особливо в умовах повномасштабної війни, висвітлюють низку важливих психологічних аспектів цього процесу. Дослідження Олега Соснюка та Ірини Остапенко виявило, що студенти, які залишилися в Україні, демонструють вищий рівень життєстійкості порівняно з тими, хто перебуває за кордоном. У молоді в Україні переважають раціональні уявлення про себе як представників політичної нації, тоді як у молоді за кордоном домінує афективний компонент національної ідентичності [1].

Катерина Журба підкреслює важливість національної ідентичності як суб'єктивного переживання належності до українського народу та свідомого прийняття його моральних цінностей. Вона наголошує на необхідності врахування цих аспектів у освітньому процесі для підтримки духовної безпеки нації [2].

Іван Білосевич та його колеги акцентують увагу на важливості національно-патріотичного виховання, яке сприяє розвитку національної самосвідомості та духовності учнівської молоді. Вони підкреслюють значення традицій, мови та мистецтва у збереженні національної ідентичності. Загалом, сучасні дослідження свідчать про те, що в умовах війни в Україні відбувається посилення національної свідомості та ідентичності молоді, що супроводжується зростанням патріотизму, громадянської активності та усвідомленням власної ролі у майбутньому країни. Однак і досі ці феномени, як і багато інших етнопсихологічних понять, заслуговують на більш точне визначення, як відзначають сучасні вчені Г.М. Андрєєва, В.М. Павленко, Н.І. Жигайло, І.О. Кресіна, О. Абасалієва, А. Малюк та ін. Адже їх унікальність вимагає таких особливих визначень, які б

повною мірою розкривали психологічну сутність і структуру понять «національна ідентичність» та «етнічна ідентичність», висвітлюючи водночас спільне та відмінне між ними. У монографії «Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця» духовне становлення особистості є складним і тривалим процесом, який відбувається під впливом різних факторів, зокрема сім'ї, освіти, суспільства та держави [3].

Постановка завдання. Метою нашої статті є аналіз психологічних особливостей формування національної свідомості молоді, визначення чинників, що впливають на цей процес, а також окреслення ефективних психолого-педагогічних умов для розвитку національної ідентичності у молодого покоління.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження застосовано методи: порівняльний аналіз, порівняння, узагальнення даних. Це дозволило здійснити об'єктивний науковий огляд проблеми, систематизувати наявні знання та виокремити ключові напрями формування національної свідомості молоді в контексті патріотичного виховання на державному рівні в різних сферах суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Національна свідомість – це не лише знання про власну країну, її історію, мову, культуру й традиції, а й глибоке усвідомлення себе як частини народу, відчуття приналежності до нації. Формування національної свідомості є надзвичайно важливим процесом, особливо в умовах війни, глобалізації та інформаційних загроз. Молодь, як найдинамічніша частина суспільства, виступає ключовим об'єктом і суб'єктом цього процесу. Саме від рівня національної самосвідомості молодого покоління залежить майбутнє держави, її суверенітет, культурна самобутність і демократичний розвиток. Національна свідомість молоді формується через усвідомлення власної національної ідентичності, яка базується на історичних, культурних, мовних та етнічних чинниках. Для молоді важливо розуміти своє місце у світі та в контексті національної спільноти. Важливим етапом є розвиток самосвідомості як громадянина своєї країни.

Формування національної свідомості молоді є одним із ключових завдань у

процесі розвитку громадянського суспільства та забезпечення національної безпеки. Національна свідомість – це система уявлень, переконань, цінностей і почуттів, що відображають ставлення людини до своєї нації, її культури, мови, історії та традицій. Цілком можна погодитися

з І. Кресіною, яка наголошує, що національна свідомість – це «складна система духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття» [4 с. 392].

Одним з головних чинників, що впливають на згуртованість суспільства й розвиток демократичних інституцій, є становлення національної свідомості молодого покоління. Виховання національної свідомості молоді є ключовим напрямом національно-патріотичного виховання. У цьому контексті особливої ваги набувають дослідження, що аналізують психологічні аспекти формування національної ідентичності, а також розробка дієвих програм, спрямованих на її розвиток. Становлення особистості як члена національної спільноти є тривалим процесом, який починається з дитинства, проходить через навчання й особливо активно виявляється в юності.

Відтак, процеси інтеграції до світового суспільства, які дедалі яскравіше проявляються в цивілізаційному розвитку, є посилення уваги до збереження етнічної самобутності народів, традицій, що визначають їх національне обличчя. Запорукою виховання справжніх патріотів, свідомих громадян є збереження самобутності українців крізь високий рівень розвитку національної свідомості та самосвідомості українського суспільства [5].

Молодь формує національну свідомість через соціалізацію, тобто взаємодію з навколишнім середовищем, зокрема з родиною, ровесниками, школою, засобами масової інформації. Важливу роль відіграє школа як інститут, що передає національні цінності та історичні знання. Тому освітній процес має бути спрямований на розвиток національної свідомості через вивчення історії, культури та традицій країни.

Формування національної свідомості молоді також підтримується патріотичним вихованням, яке включає в себе активну участь у заходах, спрямованих на розвиток любові до Батьківщини. Це можуть бути як навчальні заходи, так і участь у різноманітних культурних, громадських і соціальних ініціативах. Психологічно, це сприяє формуванню національної гордості та почуття відповідальності за майбутнє своєї країни.

Психологічні особливості цього процесу полягають у тому, що в юнацькому віці відбувається активне формування особистості, становлення світогляду, самоідентифікації. Молодь є найбільш сприйнятливою до зовнішніх впливів – як позитивних (освіта, родина, національно-патріотичне

виховання), так і негативних (пропаганда, культурна асиміляція, інформаційні війни).

Молоді люди, як правило, перебувають у періоді розвитку, коли важливою є їхня здатність до когнітивного осмислення національних цінностей. Психологічно важливим є емоційне ставлення до своєї нації, країни, історії. Позитивне ставлення до національних символів, таких як герб, прапор чи гімн, відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості.

Варто зазначити, що у сучасному світі національна свідомість молоді значною мірою залежить від медіа. Інтернет, соціальні мережі та телевізійні канали є основними джерелами інформації для молоді. Вони мають величезний вплив на формування ставлення до національних питань, національної гордості та патріотизму. Психологічний ефект від медіа може бути як позитивним, так і негативним, залежно від того, які наративи вони пропонують.

Психологічно важливо створювати умови для позитивного емоційного сприйняття своєї національної належності, формування почуття гордості за свою країну, розуміння власної ролі у її розвитку. Це сприяє стабільності особистісної ідентичності, розвитку патріотизму, підвищенню рівня соціальної згуртованості.

Повномасштабна війна, що триває, є боротьбою за національну ідентичність і суверенітет України. Вона, поглибивши вже існуючі зміни, спричинила й нові, якісно інші трансформації. Українці почали більше усвідомлювати власну національну самоцінність, змінилася система цінностей, а також переосмислено минуле, зокрема в контексті великих постатей історії та міжнародних інституцій, які колись здавались провідними і впливовими. Відчувши загрозу на всіх рівнях, українці переглянули важливість національної спільноти для власного життя і значення національної ідентичності.

Війна, окрім своїх жорстоких наслідків, впливає на свідомість людей. Вона стає своєрідним виміром для цінностей, поглядів і світогляду. Постійні страждання та смерті примушують задуматися над людяністю і важливістю життя. Ці події мають значний вплив на психологічний стан, змушуючи нас не тільки стикатися з фізичною небезпекою, а й переживати емоційний стрес і травматичні переживання. Порушення звичних життєвих ритмів може викликати депресію, тривожність і інші негативні емоції. Війна в Україні створила величезну потребу в психологічній підтримці насе-

лення – від першої допомоги до повноцінного психологічного супроводу.

Майбутнє української держави багато в чому залежить від того, яку національну громадянську ідентичність сформує молодь. Втрата такої ідентичності призводить до серйозних проблем, які виявляються у відчуженні суспільства від держави, нестабільності та навіть можуть ставити під загрозу національну безпеку. За словами Т. Бевз, сучасне суспільство переживає кризу громадянської ідентичності, наслідки якої впливають, зокрема, на здатність влади забезпечити мобілізацію громадян та їх консолідацію для вирішення стратегічних завдань.

Психологічною характеристикою національної самосвідомості є феномен національної ідентичності. Згідно з Еріксоном, ідентичність людини тісно пов'язана з соціумом. Національна ідентичність формується в процесі соціалізації та участі в суспільному житті. Вона є частиною образу «Я» і визначається як усвідомлення належності до певного етносу [6]. Як психологічний феномен, національна самосвідомість проявляється через індивідуальні та вікові особливості. Індивідуально-психологічні характеристики підкреслюють унікальність кожної особистості, її потенціал, риси характеру, темперамент і здібності. Водночас вікові особливості враховують стадії життєвого циклу, адже особистість і її характеристики трансформуються з віковими змінами. Тому національна самосвідомість розвивається протягом всього життя людини, і її формування залежить від соціальної ситуації розвитку, що відображає ставлення до реальних факторів. Процес становлення національної самосвідомості має відбуватися в гармонії між внутрішньою позицією і зовнішнім станом.

Сьогодні молодь стикається з безпрецедентними труднощами, пов'язаними з війною, примусовим переселенням, втратою близьких і руйнуванням звичного способу життя. В таких умовах важливою є здатність адаптуватися до змін і долати психологічний стрес. Важливу роль відіграють копінг-стратегії – когнітивні та поведінкові механізми, які допомагають справлятися з стресовими ситуаціями. Копінг-стратегії поділяються на три основні типи: проблемно-орієнтовані, емоційно-орієнтовані та унікаючі. Проблемно-орієнтовані стратегії спрямовані на активне вирішення проблем і планування подальших дій. Емоційно-орієнтовані стратегії фокусуються на регулюванні емоційного стану, включаючи позитивну переоцінку ситуації, акцент на позитивних аспектах

і пошук можливостей для особистісного зростання. Унікаючі стратегії передбачають дистанціювання від проблеми та зменшення її значущості, включаючи заперечення реальності ситуації, відволікання на інші заняття або поглиблення в роботу чи навчання.

Соціально-психологічна адаптованість характеризує здатність людини ефективно функціонувати в соціумі, встановлювати й підтримувати гармонійні стосунки з іншими людьми, а також зберігати емоційну рівновагу у складних ситуаціях. Вона включає кілька основних компонентів: когнітивний, емоційний та поведінковий. Когнітивний компонент охоплює вміння правильно оцінювати ситуації, аналізувати інформацію та приймати рішення. Емоційний компонент передбачає здатність контролювати емоції, зберігати емоційну стійкість і позитивний настрій. Поведінковий компонент полягає у вмінні ефективно взаємодіяти з іншими людьми, вирішувати конфлікти та адаптуватися до змінюваних умов [7].

Висновки. Формування національної свідомості молоді є складним і багатограним процесом, що потребує врахування як соціокультурних чинників, так і психологічних особливостей особистості на різних етапах її розвитку. Особливо важливим є формування національної свідомості у молоді, адже саме це покоління визначатиме майбутнє держави. Психологічні особливості розвитку особистості в юнацькому віці створюють як можливості, так і виклики для формування стійкої національної ідентичності.

Дослідження засвідчують, що саме в юнацькому віці відбувається активне становлення ідентичності, що створює сприятливі умови для розвитку національної самосвідомості. Важливу роль у цьому процесі відіграють соціальне середовище, родина, система освіти та засоби масової інформації. Психологічні аспекти, такі як ціннісні орієнтації, самооцінка, рівень емоційної зрілості та здатність до рефлексії, значною мірою визначають глибину і стабільність національної ідентичності. Отже, ефективне формування національної свідомості молоді потребує комплексного підходу, який поєднує психологічну підтримку, виховання в дусі національних цінностей та створення позитивного соціокультурного простору.

Під формуванням національної самосвідомості мається на увазі делікатний та ненав'язливий підхід до ознайомлення молоді з ефективними способами адаптації до сучасних життєвих реалій. Цей процес не повинен ґрунтуватися на примусовому впровадженні ідей,

а радше передбачає самостійне осмислення та створення нових значень самим індивідом. Усвідомлення важливості національної самосвідомості має виникати як результат особистого переживання національної приналежності, що проявляється через повагу до своїх співвітчизників і відчуття гордості за свою націю. Чим глибше молодь України ідентифікує себе з нацією, приймаючи як її сильні сторони, так і недоліки, і чим

більше вона зацікавлена в житті своєї національної спільноти, тим вищою є позитивна оцінка цієї нації з боку інших людей (на суб'єктивному рівні). Поважаючи свою націю, молодь тим самим формує очікування схвального ставлення до неї й з боку представників інших народів. А сильне почуття національної гордості сприяє формуванню позитивного образу своєї спільноти в очах інших.

Список літератури:

1. Соснюк, О. П., Остапенко, І. В. Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. Український психологічний журнал, КНУ імені Тараса Шевченка, 2017, 2(4), 164–176.
2. Журба, К.О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. Вісник НАПН України. 2023, 5(1) URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123> (дата звернення 23.03.2025)
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 336.
4. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія. – К.: Вища школа, 1998. С. 392.
5. Абасалієва О. Особливості національної самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2%281%29__8 (дата звернення 23. 02.2025)
6. Малюк А. Психологічні особливості національної самосвідомості особистості. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2023.75 с.
7. Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства [Електронне видання]. збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 25–29 квітня 2024 року. – Ірпінь Державний податковий університет, 2024. – С. 582 URL: <https://surl.li/hwpuu> (дата звернення 18.03.2025)

Andrushchenko T.V., Bodnar M.O. FORMATION OF CONSCIOUSNESS OF YOUTH: PSYCHOLOGICAL FEATURES

The article analyse the economic and socio-political transformations that have taken place in Ukrainian society in recent years, which have led to the emergence of a new political and socio-psychological reality, one of the characteristic features of which is the transformation of national consciousness in modern realities. National identity is defined as a form of social consciousness. The key task of national-patriotic education of youth is the development and formation of national self-awareness of the individual. The issue of the formation of national self-awareness concerns youth as an independent effective social force. Understanding the processes of the formation of national self-awareness in the student period of life requires thorough psychological research, in particular, identifying its psychological features. The national idea is formed at the theoretical level, and at the state-political level, the process of crystallization of national interests is taking place. The war that is currently ongoing is also a struggle for our nationality and sovereignty. Having intensified the already existing metamorphoses, it has also led to qualitatively new ones. Ukrainians have better felt their personal national self-worth, the system of value orientations has changed, and the past has been reinterpreted. The future of the Ukrainian state largely depends on the formed national civic identity of youth. The loss of civic identity gives rise to serious problems associated with the deep alienation of society from the state, a sense of disintegration, instability of human existence, and may even pose a threat to the national security of the country. The idea of the significance and necessity of national self-awareness as a phenomenon should appear in the minds of young people from the formation of individual meanings and meanings in the national plane, namely, a sense of respect for representatives of their nation and a sense of pride for their nation.

Key words: society, youth, national self-awareness, national identity, ethnic consciousness, public consciousness, mentality, national mentality, integration.